

ПЕРЕТИН КОРДОНІВ

Наступного тижня збираюсь їхати з Коломиї до Вроцлава, щоб потім дістатися вже до маленького села Вінсько, бо в ньому – будинок моєї прабабулі Агати. Я вирішила його все-таки реставрувати і заодно по частинах скласти пазл її життя у зрозумілу для себе біографію. Поки все, окрім цього маршруту, видається мені у цій історії химерним та важковловлюваним, тому хочеться швидше вибратися із цього туману невідомості на більш-менш твердий ґрунт. Тільки от що можна вважати твердим ґрунтом в історії предків і, зрештою, у своїй власній історії? Задумуюсь і по-філософськи наливаю собі домашнього вина.

PRZEKRACZANIE GRANIC

W następnym tygodniu planuję wyjazd z Kołomyi do Wrocławia, aby potem dotrzeć do małej wsi Wińsko. Tam stoi dom mojej prababci Agaty. Zdecydowałam się jednak go wyremontować i jednocześnie złożyć z elementów puzzli jej życie w zrozumiałą mi biografię. Na razie wszystko, oprócz trasy, wydaje mi się w tej historii dziwaczne i trudno dostępne, dlatego chcę jak najszybciej wykaraskać się z tej mgły niewiedzy na mniej więcej twardy grunt. Tylko właśnie, co można uważać za twardy grunt w historii przodków i zresztą swojej własnej historii? Zamyślam się i filozoficznie nalewam sobie domowe wino.

На сайтах фірм-перевізників передивляюсь інформацію про автобуси – шукаю якнайшвидше і найдешевше сполучення. На картинці різних пропозицій автобусні маршрути, наче павутиння, з'єднують довгими лініями різні українські міста між собою, а потім кількома короткими штрихпунктир кріплять їх до сусідньої країни. В уяві автобуси постають великими чорними павуками, що лізуть до жертви, яка на свою біду, зачепилась у їхніх тенетах і борсається від страху. Швидко ковтнувши її і відклавши у своїх товстих черевах, нападники знову повзуть до наступної бідолохи, яка смиренно чекає на них в якомусь маленькому українському містечку. У Коломиї автобуси зупиняються ненадовго, рівно настільки, щоб підібрати чергових заробітчан. Будьмо відвертими, це «гастарбайтерські автобуси», туристи ними не їздять – для цього треба мати загартовані нерви, щоб пройти всі ці подорожні випробування.

На фото красуються секондхендні автокари різних кшталтів і марок. Більшість із них тюнінговані яскравими назвами, що залишилися із попереднього європейського життя. Однак, багато елементарних зручностей у цих автобусах чомусь автоматично вимикаються в Україні, наче адаптуючись під місцеву сувору реальність. Наприклад, система, що дозволяє слухати телевізор через індивідуальні навушники, перетворюється на гучне публічне катування безкінечними розважальними шоу із масним гумором. Внутрішній туалет також зачиняється і трансформується на склад для передачок. Крісла не розкладаються, а вентиляція часто працює навпаки: коли душно, вона чомусь вмикає ще й опалення. І все ж, навряд чи хтось сперечатиметься чи відстоюватиме кращі умови, бо всі вже і так загартовані вітчизняними маршрутками, до того ж всі пам'ятають, що це тимчасові незручності. Починаючи із польського кордону стається якесь чудо: вмикається безкоштовний інтернет, автобус вже перестає гнати і їде із розміреною швидкістю, зупиняючись біля безкоштовних і чистих придорожніх туалетів. Зрештою, сама дорога,

Na stronach internetowych przewoźników przeglądam informacje o autobusach, szukam najszybszego i najtańszego połączenia. Na mapce widnieją różne oferty tras autobusowych, które niczym pajęczyna łączą długimi liniami różne ukraińskie miasta ze sobą, a potem za pomocą krótkich przerywanych linii przymocowują je do sąsiedniego kraju. W wyobraźni autobusy stają się wielkimi czarnymi pajakami zbliżającymi się do ofiary, która na swoje nieszczęście utknęła w ich sieci i szamota się ze strachu. Szybko połknąwszy ją i odłożywszy ją w swoich wnętrznościach, napastnicy znowu skradają się do następnego nieszczęśnika, który z pokorą czeka na nich w jakimś małym ukraińskim miasteczku. W Kołomyi autobusy zatrzymują się na krótko, dokładnie na tyle, aby zabrać kolejnych migrantów zarobkowych. Bądźmy szczerzy – to są autobusy gasterbeiterów, turyści nimi nie jeżdżą. Na taką jazdę trzeba mieć żelazne nerwy, aby wytrzymać wszystkie próby podczas podróży.

Na zdjęciach widnieją autobusy kupione z drugiej ręki o różnych kształtach i markach. Większość z nich z tuningowanymi jaskrawymi nazwami pozostałymi po poprzednim życiu w Unii. Wiele jednak podstawowych wygod w tych autobusach, nie wiadomo czemu, na Ukrainie jest automatycznie wyłączanych z użytku, niby zaadaptowanych do surowych ukraińskich realiów. Na przykład system do słuchania telewizora przez słuchawki zamienia się w głośne publiczne katowanie niekończącymi się show z obleśnym humorem. Autobusowa toaleta również jest zamknięta i przeistacza się w magazyn przesylek. Fotele nie rozkładają się, a wentylacja często działa na odwrót: gdy jest duszno, to z jakiegoś powodu włącza się ogrzewanie. A jednak wątpliwe, aby ktoś wyklócał się czy domagał lepszych warunków, bo wszyscy i tak są już zahartowani krajowymi busami, a oprócz tego pamiętają, że te niewygody są tymczasowe. Od polskiej granicy zaczyna się jakiś cud: włączony jest bezpłatny Internet, autobus przestaje już lecieć na złamanie karku i jedzie z umiarkowaną prędkością, zatrzymuje się obok bezpłatnych i czystych przydrożnych toalet. Zresztą sama droga, a także samopoczucie,

як і настрій, вирівнюються, а те, що було раніше і згадувати не хочеться. Принаймні, ці картини поїздки виринали уривками у моїй пам'яті зі студентських років, коли доводилось їхати такими автобусами до найближчого польського аеропорту.

Збираю по квартирі залишки гривень, злотих, євро та складаю все у коричневий радянський гаманець, що знайшла у бабуліній шафі. Виходить невелика сума і, чесно кажучи, навіть не уявляю, що саме мені вдасться відновити за неї у вінському будинку. Де ж згодом взяти грошей на роботи, що сама не осілю? Може, запросити друзів на толоку? Чи пошукати родичів-майстрів? І ще купа інших запитань, про які зараз думати супернапряжно. Хочеться вірити, що все якось само собою розв'яжеться. Складаю у невелику сумку кілька речей з одягу і страховку. Бабуля вмовляє взяти із собою ще бутерброди і пляшку горілки знайомим на подарунок. Я довго опираюсь, але потім додумую, що треба продовжити хоч так сімейну історію умовних «спекулянтів». На додаток пакую в сумку ще книгу поезії Урсули Ле Гуїн, щоб вона, як магічний інгредієнт, часом підклеювала тріщини моєї ідеалістичної картини світу. Адже відомо, що все тримається на поезії, у тому числі напіврозвалений будинок Агати.

На платформі автостанції вже чекають сім'ї заробітчан – хтось плаче, прощаючись, хтось цілується, а ще декілька осіб із полегшенням видихають, позбуваючись родича на сезон. У всіх, як і у мене, невеликі сумки, зрештою, ми не на курорт їдемо. А як доведеться накупити додому подарунків – то докупимо ще пакунків. Згадую, що бабуля написала мені аж цілий список того, що маю привезти: польський хліб, ячмінну каву «Інка», а також бекон, багато бекону. Від цього списку в мене наворачтаються сльози на очі, бо із злочасних 90-х, виходить, нічого не змінилось: саме ці дефіцитні продукти вона колись і нам привозила.

się normalizuje, a do wcześniejszego nie chce się wracać. Przynajmniej takie scenki wyjazdów wyrwały się fragmentami z mojej pamięci ze studenckich czasów, gdy trzeba było jechać takimi autobusami do najbliższego polskiego lotniska.

Zbieram po mieszkaniu resztki hrywien, złotych, euro i wkładam wszystko do radzieckiej portmonetki, którą znalazłam w babcinej szafie. To mała kwota i – szczerze mówiąc – nawet nie wyobrażam sobie, co mi się uda wyremontować za to w domu w Wińsku. Skąd mam potem wziąć pieniądze na remont, kiedy sama nie podołam? Może skrzyknąć przyjaciół do „czynu społecznego”? Czy znaleźć kogoś z rodziny zajmującego się budowlanką? Pozostała jeszcze купа innych spraw, do których na razie nie mam głowy. Chcę wierzyć, że wszystko jakoś samo się ułoży. Pakuję w niewielką torbę kilka rzeczy i ubezpieczenie. Babcia namawia mnie do wzięcia jeszcze kanapek i butelki wódki znajomym na prezent. Długo się opieram, ale potem się domyślam, że trzeba przecież chociaż tak przedłużyć rodzinną historię o incydentalnych „spekulantach”. Do tego jeszcze upycham w walizce książkę z poezjami Ursuli Kroeber Le Guin, aby jako magiczny składnik czasem zaklejała pęknięcia w moim idealistycznym obrazie świata. Przecież wiadomo, że wszystko się trzyma na poezji, również półrozwalony dom Agaty.

Na peronie dworca autobusowego czekają już rodziny migrantów zarobkowych. Ktoś płacze, żegnając się, ktoś się całuje, a jeszcze kilka osób odechnęło z ulgą, pozbywając się na czas sezonu członka rodziny. Wszyscy – i ja też – mamy niewielkie bagaże, zresztą nie jedziemy przecież do sanatorium. A jeżeli nakupimy jakichś prezentów, to torby też kupimy. Przypominam sobie, że babcia napisała mi cały wykaz tego, co mam przywieźć: polski chleb, kawę Inkę i boczek. Dużo boczku. Z powodu tego spisu mam łzy w oczach, bo okazuje się, że od nieszczęsnych lat 90. nic się nie zmieniło: właśnie te poszukiwane artykuły kiedyś też nam przywoziła. Mam takie wrażenie, że przekazuje nam

Таке враження, що вона передає якусь важливу естафету і тепер мені доведеться її продовжити услід за своїми предкинями, а потім, можливо, і передати наступницям. Ці думки про комплементарність ще більше мене напружують, тому намагаюсь відволіктись мудрістю Урсули Ле Гуїн, запиваючи все це несмачною кавою із кіоску.

Наш автобус-павук приїжджає на станцію напівпорожній. Заходжу та вибираю місце поруч із короткостриженою жінкою віку моєї мами. Спочатку вона незадоволено киває «не зайнято», але як тільки автобус рушає, одразу змінює настрої та починає допит: хто я, звідки, куди їду і для чого. А коли чує мої романтичні мрії про відновлення будинку Агати і мінімум бюджету, сміється, називаючи «дитинкою», і щиро бажає знайти доброго «чоловіка з руками» або виграти мільйон у лотерею. А ще краще і одне, і друге. Бо інакше – тільки «згорбачусь намарно». Про мої плани, важливість родинної історії вона і слухати не хоче, каже, що я «літаю в хмарах», але, на щастя, вона мені розкаже «про реальність» і, якщо треба, то навіть попитає про роботу в одному «хорошому місці». Я подякувала за поради і приготувалась слухати інструктаж, бо бачила що їй вже кортить когось повчити життю.

Ірина живе в одному із сіл під Чернівцями, хоча точної назви згадувати не стала. Вона вже сьомий раз їде на роботу в те саме місце – вроцлавську лікарню, де працює санітаркою по 3 місяці на рік. Робота, за її словами, престижна, бо це як-не-як «не трускавки збирати». У лікарні годують, і навіть смачно; платять теж добре, і аж так, що вистачає на решту 9 місяців в Україні, ну і плюс ще копійки української пенсії. Єдина проблема, це – дорога, спочатку оцей кордон переїхати клятий, а потім кожного дня півтори години в один бік, тому вона фактично спить у дорозі. Каже, що насправді могла би вже і не їздити на заробітки, бо вже 67, стомлюється швидко і їй самій маленької пенсії вистачило

jakąs ważną sztafetę i teraz ja będę musiała to kontynuować zamiast swoich przodkiń, a potem, być może, również przekazać pałeczkę następczyniom. Te myśli o wzajemnym uzupełnianiu się jeszcze bardziej mi ciąży, dlatego staram się odwrócić uwagę mądrością Ursuli Kroeber Le Guin, zapijając to wszystko paskudną kawą z kiosku.

Nasz autobus-pająk na dworzec przyjeżdża półpusty. Wchodzę i wybieram miejsce obok ostrzyżonej na krótko kobiety w wieku mojej mamy. Na początku niezadowolona kiwa „wolne”, ale gdy tylko autobus rusza, od razu zmienia nastrój i zaczyna przesłuchanie: kim jestem, skąd, dokąd i po co jadę. A gdy słyszy moje romantyczne marzenie o remoncie domu Agaty i minimum środków finansowych, śmieje się, nazywając mnie dzieckiem, i szczerze życzy, abym znalazła dobrego męża „złotą rączkę” lub wygrała milion na loterii. A najlepiej i jedno, i drugie. Bo inaczej tylko dostanę garbu na marne. O moich planach i ważnej historii rodzinnej nawet słuchać nie chce. Mówi, że bujam w obłokach, ale na szczęście opowie mi o prawdziwym życiu i jeśli będzie trzeba, to popyta o pracę w jednym „dobrym miejscu”. Podziękowałam za porady i nastawiłam się na słuchanie instrukcji, bo widziałam, że ją korci nauczyć mnie czegoś o życiu.

Iryna mieszka w jednej ze wsi pod Czerniowcami, chociaż nazwy nie podała. Już siódmy raz jedzie do pracy w to samo miejsce – do szpitala we Wrocławiu, gdzie pracuje jako pielęgniarka przez 3 miesiące w roku. Według jej słów praca jest prestiżowa, bo przecież, było nie było, „nie zbiera truskawek w polu”. W szpitalu dają posiłki, i to nawet smaczne. Płacą dobrze, nawet tak, że wystarcza na resztę 9 miesięcy na Ukrainie. No i do tego ma jeszcze trochę ukraińskiej emerytury. Jedynym problemem jest ta droga. Na początku należy przebrnąć przez tę przeklętą granicę, a potem codziennie półtorej godziny jazdy w jedną stronę, dlatego drogę w rzeczywistości przesypia. Mówi, że naprawdę mogłaby już nie jeździć do pracy, ma już przecież 67 lat. Szybko się

б, але треба дочці допомогти і онученьці. Чоловіків у сім'ї не лишилось: чоловік та зять покинули сім'ї одразу по народженню дітей, а потім взагалі спились, так що і аліментів зась. А син помер кілька років тому – ну як помер, його, швидше за все, вбили. Пішов на дискотеку у клуб, потім попав у реанімацію із побоями, і звідти вже не вийшов. Шукати кари для винуватців через поліцію не стала, бо тих, хто бив і так всі знають – люди і Бог їм суддя. Але, буває, синочок з'являється їй у лікарні, де працює, – наче лежить між пацієнтів і кличе її, щоб щось сказати. Напевне, це тому, що її не пустили попроситись із ним, коли він лежав при смерті в чернівецькій реанімації, хоча лікарі казали, що він її кликав. І от протягом її зміни він отак вигулькує нізвідки в палатах чи коридорах, блідий весь, як смерть, а вона починає тихо проговорювати до нього:

«Синку, синку, іди з Богом, я тебе відпускаю».

Пацієнти-поляки тільки і глипають очима на неї, не розуміючи що відбувається. Але то вже її доля, напевно, треба було почати працювати в цій лікарні, щоб віддати єдиний борг перед сином, а загалом, каже:

«Треба знати, нащо їздити до Польщі. Гроші заробляти треба не просто так, а завжди мати ціль: родині допомогти, борги віддати чи ремонт хороший зробити... ну, що вже кожен сам собі вигадас. Бо як їздиш на заробітки і не знаєш для чого, то і гроші пропадуть. Така прикмета».

Ми під'їжджаємо до Львова і на автостанції сідає найбільше людей. У салоні стає душно, дехто намагається відкрити вікна і виникає одвічна сварка «про сквозняк». Час тягнеться напружено, тупі жарти із екранного шоу ще більше електризують нерви. На додаток на кордоні виявляється довжелезна черга, яка означає, що ми тут застрягнемо як мінімум на ніч. Виявляється, що ми під'їхали на «перезмінку»,

мężczy, a jej samej mała emerytura wystarczyłaby, ale trzeba córce i wnuczce pomóc. Mężczyzn w rodzinie nie ma – mąż i zięć rzucili rodziny od razu po urodzeniu dzieci, a potem w ogóle się rozpiłi, tak więc nawet alimentów nie mają. A syn kilka lat temu zmarł. Zaraz tam zmarł – raczej go zabili. Poszedł na dyskotekę do klubu, a potem znalazł się na OIOM-ie wskutek pobicia i już stamtąd nie wyszedł. Nie domagała się kary na policji, bo tych, którzy bili, i tak wszyscy znają – niech ludzie i Bóg ich osądzą. Ale bywa, że syn zjawia się jej w szpitalu, w którym pracuje – jakby leżał między pacjentami i ją wołał, aby coś powiedzieć. Na pewno dlatego, że nie puścili jej do niego, aby się pożegnać, gdy leżał na łożu śmierci na OIOM-ie w Czerniowcach, chociaż lekarze mówili, że ją wołał. I właśnie podczas jej zmiany ot tak pojawia się nie wiadomo skąd w salach czy korytarzach cały błady jak śmierć, a ona zaczyna cicho mówić do niego:

– Synku, synku, idź z Bogiem, puszczam cię wolno.

Polscy pacjenci tylko wybałuszają na nią oczy, nie rozumiejąc, co się dzieje. Ale taki już jej los, widocznie musiała zacząć pracować w tym szpitalu, aby oddać dług synowi, a w ogóle, jak mówi:

– Trzeba wiedzieć, po co się jeździ do Polski. Zarabiać pieniądze należy nie dla nich samych, lecz zawsze trzeba mieć cel: rodzinie pomóc, oddać długi czy zrobić dobry remont... no, to już każdy sam sobie coś znajdzie. Bo jak się jeździ na zarobek i nie wiesz po co, to pieniądze przepadną. Taka ich natura.

Dojeżdżamy do Lwowa i na dworcu wsiada najwięcej osób. Wewnątrz robi się duszno, ktoś próbuje otworzyć okna i wybucha wieczna kłótnia o przeciąg. Czas ciągnie się w napięciu, prymitywne żarty z telewizyjnego show jeszcze bardziej elektryzują nerwy. Do tego jeszcze na granicy jest ogromna kolejka, co oznacza, że utknęliśmy tu co najmniej na noc. Okazało się,

ще й одночасно із польського та українського боку. Всі спокійно сприймають цю звістку, не обговорюючи між собою, не протестуючи і не дзвонячи кудись вище...

«Бо це ж прийдеться ще назад їхати, а ніхто не хоче потім проблем» – пояснює сусідка.

Наш водій теж смиренно мостить собі подушку на рулі і лягає подрімати, опустивши голову на руки.

На кілька годин здається, що на кордоні все завмирає: д'юті фрі, мотори, митнітки, пасажири, вітри і навіть час навколо. Наче бюрократична перезмінка однієї групи контролерів на іншу – це час між «тоді» і «потім», між цим і тим простором, в якому просочується буття «між». У ньому, як у науково-популярній фантастиці, можна покрутити стрілкою назад на ручному годиннику, і опинитися в порталі, що перенесе тебе, наприклад, у 90-і чи й на століття назад. Враз навколо зміняться люди, їхній одяг, пейзажі і суспільний уклад, але залишаться кордони і заробітки. Протираю запітніле автобусне вікно і бачу, як поруч проходять по черзі мої прапрабатьки Ганна і Юзеф, що спішають на бричці до Пруссії, щоб заробити копійчину; потім видно, як ведуть юну Агату, справжню «osterbeiter», яку вивезли нацисти у 42му. За нею йде Емілія, її дочка і моя бабуся, і зблизька можна розгледіти, як вона намагається сховати золото на продаж у різних несподіваних місцях на тілі. У неї на голові перука, що кумедно збільшує її майже вдвічі, і я здогадуюсь, що і під нею теж можуть знаходитись золоті прикраси. Нарешті бачу, що і моя мама теж іде. На ній її улюблене синє трикотажне плаття, але при собі майже немає речей. Вона у дорозі до Іспанії, це 1999 рік, і причина виїзду та сама – заробити на життя своїй родині і якнайшвидше повернутися. Вона ще не знає, що їй доведеться там залишитись до нині. І раптом за мамою бачу і себе! Але

że przyjechaliśmy na zmianę straży granicznej, a na dodatek jednocześnie z polskiej i ukraińskiej strony. Wszyscy ze spokojem odebrali tę wiadomość, nie omawiając jej między sobą, bez protestów i dzwonek gdzieś „wyżej”...

– Bo jeszcze nas zawrócą, a nikt nie chce mieć potem problemów – wyjaśnia sąsiadka.

Nasz kierowca też pokornie mości sobie poduszkę na kierownicy i kładzie się, aby się zdrzemnąć, położywszy głowę na ręce.

Wydaje się, że na granicy na kilka godzin wszystko zamiera: *duty free*, silniki, celnicy, pasażerowie, wiatr i nawet czas naokoło. Jak gdyby biurokratyczna zmiana jednej grupy funkcjonariuszy na inną była czasem między „wtedy” i „potem”, między tą i tamtą przestrzenią, w której sączy się byt „pomiedzy”. W niej, jak w fantastyce naukowej, można w zegarku cofnąć wskazówkę i znaleźć się w portalu, który przeniesie cię na przykład w lata 90. lub 100 lat później. Nagle wokół zmieniają się ludzie, ich odzież, krajobraz i ład społeczny, ale granice i migracja zarobkowa pozostaną. Przecieram zaparowane okno autobusu i widzę, jak obok przechodzą po kolei moi prapradziadkowie Hanna i Józef, którzy podążają bryczką do Prus na zarobek; potem widać, jak prowadzą młodą Agatę, prawdziwą *ostarbeiterkę*, którą naziści wywieźli w 1942 roku. Za nią idzie Emilia, jej córka i moja babcia, a z bliska można zauważyć, że stara się schować złoto na sprzedaż w różnych zaskakujących miejscach ciała. Na głowie ma perukę, która komicznie ją powiększa dwa razy, i domyślam się, że pod nią też może być złota biżuteria. Wreszcie widzę, że moja mama też idzie. Ma na sobie swoją ulubioną dzianą suknię, ale nie ma ze sobą żadnych rzeczy. Jedzie do Hiszpanii, jest rok 1999 i przyczyna wyjazdu ta sama – zarobić na życie swojej rodziny i powrócić najszybciej jak to możliwe. Nie wie jeszcze, że będzie zmuszona zostać tam do dziś. I nagle za mamą widzę siebie! Ale ja – to nie ja. Mam inną odzież i fryzurę, ale taką

я – не я. На мені інший одяг і зачіска, але така ж невелика сумка, як зараз. Невідомо, куди і для чого я йду: це моя дорога на заробітки, чи, може, до наступного дому? І в якому часі це все відбувається?

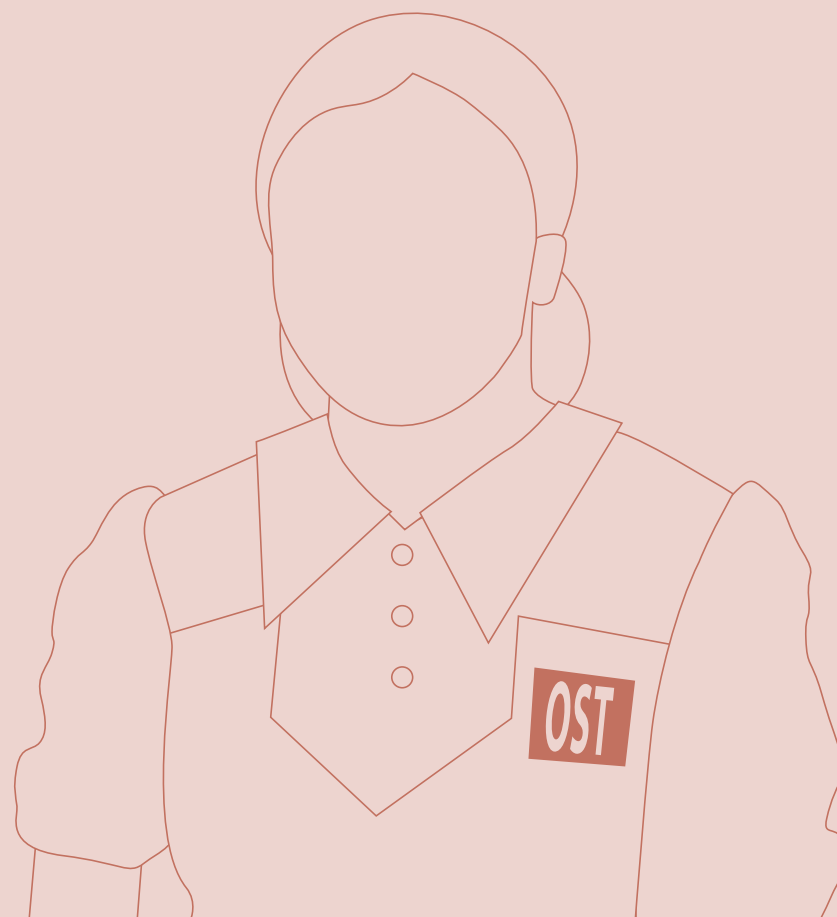
Зазираю в телефонні фото, щоб відволіктись. Спочатку перебираю недавно зроблені коломийські пейзажі, а потім переходжу у папку «Історія» і першою на мене дивиться метрика Агати, яку вдалося знайти серед бабулиних документів. Її місцем народження зазначене місто Крейсвальд (Krejswald), хоча наімовірніше йдеться про містечко Creutzwald, що тепер є частиною Франції. Так склалося, що історично Ельзас та Лотарингія – провінції, що кілька разів переходили від Франції до Пруссії й у рік народження Агати (а саме у 1917) Кройцвальд – це пруське місто. Біля нього розташовувалася одна із основних вугільних шахт району – Ла Ув (La Houve) – на той час вона стала мотором індустріального розвитку району. Схоже, мій прапрадід із Сувалок – Йозеф Ковалевський – опинився у цій шахті на заробітках, бо видобуток копалин – це чи не єдине, що він вмів робити. На доказ цієї теорії знайшовся той факт, що у міжвоєнний період поляки часто їздили на вугільні шахти в розвинені частини пруського королівства, щоб заробити. Зрештою, історія про смерть прапрадіда від силікозу – «професійної хвороби шахтарів» – підтверджує мої здогадки, чому вони раптом народили Агату у далекому пруському місті. Розглядаю чорно-білу фотографію входу у шахту Ла Ув і її чорнота чомусь ввижається мені кшталтом хворих легень мого предка: розрита чорна земля розкинулася на весь горизонт, у неї ввігнані величезні сталеві стовпи, що постали на місці дерев. Навколо – купи каміння, уламки заліза і жодної душі, тільки похмуре небо і молочний дим, що огортає все це густою пеленою. Для мене ця фотографія про занепад і повільне помирання, а для автора фото, напевне, про красу прогресу і владу людини над природою...

samą małą torbę jak teraz. Nie wiadomo, gdzie i po co jadę: to moja droga do pracy czy może do następnego domu? I kiedy to się dzieje?

Zaglądam do zdjęć w telefonie, aby oderwać się od tego. Najpierw przeglądam niedawno zrobione fotografie z krajobrazem kołomyjskim. Potem przechodzę do pliku Historia i na pierwszym zdjęciu spoglądam na mnie metryka Agaty, którą udało mi się znaleźć w babcinych dokumentach. Jako miejsce urodzenia podano Kreuzwald, chociaż prawdopodobnie chodzi o miasteczko Creutzwald, które obecnie znajduje się w granicach Francji. Tak się złożyło w historii, że prowincje Alzacja i Lotaryngia kilka razy przechodziły z rąk do rąk między Francją i Prusami. A w roku narodzin Agaty (dokładnie: w 1917 roku) Kreuzwald był pruskim miastem. Obok niego leżała jedna z największych kopalń węgla w regionie – La Houve, która była lokomotywą przemysłowego rozwoju regionu. Prawdopodobnie mój prapradziadek z Suwałk Józef Kowalewski w poszukiwaniu pracy trafił do tej kopalni, bo wydobywanie złóż było jedynym zajęciem, które potrafił wykonywać. Dowodem na potwierdzenie tej teorii jest fakt, że w latach międzywojennych Polacy często jeździli na zarobek do kopalń węgla w rozwiniętych częściach Królestwa Prus. Zresztą historia o śmierci prapradziadka na pylicę – chorobę zawodową górników – potwierdza moje domysły, dlaczego Agata urodziła się w dalekim pruskim miasteczku. Oglądam czarno-białe zdjęcie wejścia do kopalni La Houve i jej czerń wydaje mi się jakby w kształcie chorych płuc mojego przodka: rozkopana czarna ziemia zalega po horyzont, w niej zamiast drzew sterczą ogromne stalowe słupy. Naokoło kupa kamieni, kawałki żelastwa i żadnej duszy, tylko pochmurne niebo i mleczny dym, który opatula wszystko gęstym woalem. Ta fotografia kojarzy mi się z upadkiem i powolnym umieraniem, autorowi zdjęcia – zapewne z pięknem postępu i władzy człowieka nad przyrodą...

Наступним фото на телефоні виринає вже портрет Агати, зроблений теж у Пруссії, але 25 років потому. На ньому вона зазнямкована у схожих до вугільних чорно-білих тонах і з сумним обличчям. На голові – акуратно заплетені дві коси, а на тілі – проста сукня із нагрудною нашивкою «ost». Це фото зроблене на одній із ферм Нижньої Сілезії, куди її доставили нацисти як «osterbeiter». Пізніше їй здавалося все це дивовижним збігом обставин, адже, по-перше, вона знову «повернулася» на батьківщину, що наче вимагала від неї робочої покірності. А, по-друге, потім виявилось, що ця ферма була зовсім недалеко від Вінська – містечка, куди Агата переїде, репатріювавшись, у 1957 році і займе в ньому один із «понімецьких» будинків. Так, наче та земля весь час не відпускати її від себе і вимагатиме ще більше сил; так, наче вона має спокутувати якусь провину, постійно втрапляючи у початкову точку циклу історії. А ось вона стоїть перед будинком бауера весною 1945 і спостерігає, як людям, у яких вона працювала майже три роки за їжу, доводиться похапцем залишати свої домівки перед наступом радянської армії. Дивиться і не вірить, бо це все дуже нагадує її власні збори із маминого подвір'я в Городенці, коли за нею прийшли як за черговою «працівницею зі сходу». Єдина різниця у всій цій катавасії – це те, що всі свої пожитки вона могла скласти у єдиний вузлик. Натомість, бауер із дружиною пакували все найцінніше у брчку, а все, що могло не доїхати – заховали у погребі, хліві чи в землі. Кінець кінцем, це ж мав бути тимчасовий від'їзд, допоки нацисти знову не візьмуть владу над регіоном. Агата протирала очі, не вірячи у дивну циклічність подій. А це був той самий момент найповільнішого часу, отого буття посеред «зараз» і «потім», коли гостро відчуваєш межі між двома світами і не знаєш як поводитись, щоб не зіпсувати рівновагу. Як не зробити хибного руху, щоб знову не опинитися на лінії старту, повторюючи виснажливу дистанцію?

Jako następne zdjęcie w komórcie pojawia się portret Agaty, też zrobiony w Prusach, ale 25 lat później. Na nim również jest ujęta w podobnym czarno-białym tonie i ze smutną twarzą. Na głowie ma starannie zaplecione warkocze, a na ciele zwykłą suknię z naszywką „ost”. To zdjęcie zostało zrobione w jednym z gospodarstw na Dolnym Śląsku, gdzie ją naziści przywieźli transportem jako ostarbeiterkę. Później wydawało się to jej niesamowitym zbiegiem okoliczności. Przecież, po pierwsze, znów „wróciła” do ojczyzny, która jak gdyby wymaga od niej niewolniczej pokory. A po drugie, jak się potem okazało, to gospodarstwo rolne było położone całkiem niedaleko od Wińska – miasteczka, do którego Agata przeniesie się po repatriacji w 1957 roku i zajmie w nim jeden z poniemieckich domów. Tak jakby ta ziemia cały czas trzymała ją koło siebie i wymagała jeszcze więcej sił; tak jakby miała odpokutować jakąś winę, ciągle trafiając na początek cyklu historii. A teraz właśnie stoi przed domem bauera wiosną 1945 roku i widzi, że ludzie, u których pracowała prawie trzy lata za posiłek, muszą w pośpiechu zostawić swój dom w obliczu naporu sowieckiej armii. Patrzy i oczom nie wierzy, bo to wszystko przypomina jej własną krzątaninę na podwórku mamy w Horodence, gdy przyszli po nią jak dyżurną „pracownicę ze Wschodu”. Jedyną różnicą w tym zamieszaniu było to, że mogła wszystkie swoje manatki zmieścić w jednym tobołku. Natomiastbauer z żoną pakował wszystkie swoje najcenniejsze rzeczy na bryczkę, a resztę, która mogła nie dojechać, oboje chowali w piwnicy, chlewie czy ziemi. W końcu miał to być tymczasowy wyjazd, dopóki naziści nie odbiją regionu. Agata przecierała oczy ze zdumienia, nie wierząc w niezwykle cykl wydarzeń. A to była właśnie ta chwila najbardziej zwolnionego czasu, tego bytu pomiędzy „teraz” i „potem”, gdy ma się ostre odczucie granicy między światami i nie wiesz, jak się zachować, aby nie naruszyć równowagi. Jak nie popełnić błędu, żeby znowu nie trafić na linię startu i nie powtarzać wyczerpującej trasy?

Portret ostarbeiterki, ilustracja na podstawie zdjęcia z archiwum Wiktorii Myroniuk
Портрет остербайтерки, ілюстрація на основі фотографії із архіву Вікторії Миронюк

Агати поручили ретельно утримувати маленьку таємницю – місце біля будинку, де господарі в останню хвилину заховали скриню із красивим посудом: серед іншого, там були біло-сині кухелі, тарілки, срібні виделки і порцеляновий набір для чаю, який часто використовували, коли приїздили родичі з Берліна. А ще білі лляні серветки із гаптованими краями, які хазяйка берегла як головну цінність дому. Коли у село прийшли радянські війська і оголосили наказ про повернення додому, Агата примудрилася тишком взяти із тієї схованки одну таку білосніжну серветку – не як плату за роботу, а як нагадування про те, що все це відбувалося насправді, начебто, ця серветка із ініціалами A.S. була її основним доказом. Пізніше Агата часто діставала її, перебираючи в руках і роздумуючи про те, що сталося із її власниками, а що – із рештою скарбу. Чомусь їй хотілось уявляти, що та скриня із посудом – це новий дім для різних живих істот: черв'яків, жуків, коріння рослин і навіть дерев. Адже кожен мусить мати якийсь дім, навіть дерева.

На польсько-українському кордоні нарешті надходить наша черга: в автобусі, як у камері для злочинців, раптово вмикається яскраве світло і строгий прикордонник у формі оголошує про збір паспортів і перевірку багажу. Пасажири, як сонні мухи, копірсаються у своїх бананках у пошуках документу, тим часом контролер із залізним обличчям звіряє фотографії паспорту і приспані обличчя, часом окликаючи ще додатковим зверненням на ім'я. Далі звучить команда про збір речей і вихід з автобусу на перевірку. Всі метушаться, загортають їжу, прибирають сидіння, складають сумки, виходять і стають перед паспортним контролем у довгу чергу, що витягується аж на вулицю. Хтось одразу біжить у туалет, щоб примостити зайвий блок цигарок, дехто починає нервово курити, а ще кілька людей досипає, спершись об поручні пандусу. У загрозливій тишині цієї когорти темних фігур найагресивніше звучить удар печатки, що сповіщає про пропуск. Якщо він затримується на мить

Agacie polecili dotrzymać sumiennie małej tajemnicy – zataić miejsce obok domu, gdzie w ostatniej chwili schowali skrzynię z pięknymi naczyniami: między innymi były tam biało-niebieskie kufle, talerze, widelce i porcelanowy komplet do herbaty, który był często używany, gdy przyjeżdżała rodzina z Berlina. I jeszcze białe lńiane serwetki z haftowanymi brzegami, których gospodyni strzegła jako najwartościowszej rzeczy w domu. Gdy do wsi weszły wojska sowieckie i ogłosiły nakaz powrotu do domu, Agata znalazła sposób, by wziąć po cichu z tego schowka jedną białośnieżną serwetkę – nie jako zapłatę za pracę, ale dla przypomnienia, co się w rzeczywistości działo; jakby ta serwetka z inicjałami A. S. była jej podstawowym dowodem. Potem Agata często ją wyciągała, przebierała w rękach i rozmyślała o tym, co się stało z jej właścicielami i z resztą skarbu. Nie wiadomo czemu wyobrażała sobie, że ta skrzynia z naczyniami stała się nowym domem dla różnych żywych istot: robaków, żuków, korzeni roślin, a nawet drzew. Przecież każdy musi mieć jakiś dom, nawet drzewa.

Na polsko-ukraińskiej granicy nadchodzi nasza kolej. W autobusie jak w celi dla przestępców raptem zostaje włączone ostre światło i surowy funkcjonariusz w mundurze ogłasza, że będzie zbierać paszporty. Pasażerowie jak śnięte muchy grzebią w swoich szaszetkach w poszukiwaniu dokumentów, a tymczasem funkcjonariusz z kamienną twarzą sprawdza zdjęcia z paszportów i zaspane twarze, czasem zwracając się jeszcze po imieniu. Potem wybrzmiewa polecenie, aby wyjść z autobusu z rzeczami do kontroli. Wszyscy uwijają się, zawijają prowiant, sprzątają fotele, pakują torby, wychodzą i stają w długiej kolejce przed okienkiem kontroli paszportowej, która ciągnie się aż na zewnątrz budynku. Ktoś od razu leci do toalety, żeby rozlokować w odzieżowy dodatkowy wagon papierosów, ktoś zaczyna nerwowo palić, a jeszcze kilku ludzi dosypia, opierając się o poręcze podjazdu dla inwalidów. W złowrogiej ciszy wśród tej grupy ciemnych typków najbardziej agresywnie wybrzmiewa uderzenie pieczęci, zwiastującej pozwolenie na wyjazd. Jeżeli przerwa między

довше, всі витягують голови, зазираючи чи не завернули, бува, когось із знайомих. По паспортному контролю – перевірка валіз: спочатку сумки повільно проїжджають під радіохвилями сканеру, утворюючи на екрані різнокольорові пучки світла від форми речей. Після цього, жіночка в рукавичках вибирає серед усіх сумок «найбільш підозрілі» і вручну перебирає вміст пакунків. Я теж опиняюсь у цій «підозрілій групі» і мушу відкрити сумку, витягнути і розкласти акуратно всі свої бутерброди, одяг, документи і книгу. Поки митниця уважно обмацує кожен артикул, роздумую, що якби Урсула Ле Гуїн опинилася у моїй ситуації, то, напевне, написала б про цей ритуал оповідання про смиренність, про неявну схожість між цією християнською чеснотою та німим стоянням у черзі на польсько-українському кордоні. Тільки висновок навряд чи облаго-роджував би героїв цього твору. Раптом тишину у залі руйнує знайомий голос. Дуже швидко до нього долучається ще кілька і какафонія звуків переростає у істеричний крик. Перед стійкою паспортного контролю жонглює руками моя знайома Ірина з-під Чернівців. Із її безупинної істики вдається зрозуміти, що її не пускають до Польщі через якусь проблему із паспортом і вона намагається довести прикордоннику свою правоту екзальтованим польсько-українським суржилом. Згодом вона змінює крик на благання, але і це не допомагає. Люди у черзі починають теж верещати і від цього тиску вона стає голосити ще дужче, присідаючи навпочіпки поруч із кабіною контролю, наче перед безжальним божеством. Тепер вся наступна перевірка відбувається під її розпачливе ридання і щонайгірше – під мовчазний поступ інших пасажирів, які минають її, навіть не оглядаючись на неї.

«Це ж прийдеться ще назад їхати і ніхто не хоче проблем» – згадую її слова про політику невтручання, але від цієї ситуації крається серце. Мені чомусь вчувається у її плачі щось більше, ніж жаль за витраченим часом і грошима за квиток. Я чую в ньому гіркоту через то-

uderzeniami trwa trochę dłużej, to wszystkie głowy wychylają się, czy ktoś znajomy czasem nie został zawrócony. Po kontroli paszportowej odbywa się kontrola bagażu: najpierw torby powoli przejeżdżają przez skaner, tworząc na ekranie kolorowe kształty światła odzwierciedlające formy rzeczy. Potem celniczka w rękawiczkach wybiera wśród wszystkich bagaży „najbardziej podejrzane” i przebiera ręcznie ich zawartość. Ja również jestem w tej podejrzanej grupie i muszę otworzyć torbę, wyciągnąć i rozłożyć dokładnie wszystkie swoje kanapki, odzież, dokumenty i książki. Póki celniczka skrupulatnie obmacuje każdą rzecz, zastanawiam się, co by było, gdyby Ursula Kroeber Le Guin znalazła się w mojej sytuacji. Pewnie opisałaby ten rytuał w opowiadaniu o pokorze, ukrytym podobieństwie między chrześcijańską cnotą i niemym trwaniem w kolejce na polsko-ukraińskiej granicy. Tylko wątpliwe, czy wnioski przydałyby szlachetności bohaterom tego utworu. Nagle ciszę w pomieszczeniu zakłóca znajomy głos. Bardzo szybko do niego dołącza jeszcze kilka i kakofonia dźwięków przeistacza się w histeryczny krzyk. Przed stanowiskiem kontroli paszportowej żongluje rękoma znajoma Iryna spod Czerniowców. Z jej niekończącej się hysterii udaje się wyłapać, że nie chcą jej wpuścić do Polski z powodu jakiegoś problemu z paszportem i ona stara się udowodnić funkcjonariuszowi swoją rację za pomocą egzaltowanego polsko-ukraińskiego łamanego języka. Z czasem krzyk zamienia w błaganie, ale i to nie pomaga. Ludzie w kolejce też zaczynają krzyczeć i z powodu tej presji zaczyna lamentować jeszcze bardziej, przykucając obok stanowiska kontrolnego niczym przed bezlitosnym bożkiem. Teraz cała dalsza kontrola odbywa się w akompaniamencie jej rozpaczliwego szlochania i – co najgorsze – wśród milczącego przesuwania się pasażerów, którzy mijają ją bez spojrzenia.

– Przecież trzeba jeszcze jechać z powrotem, a nikt nie chce kłopotów – przypominam jej słowa o polityce niewtrącania się, ale wskutek tego zdarzenia kraje się serce. Odczuwam w jej płaczu coś więcej niż żal z powodu straconego czasu i pieniędzy na bilet. Czuję w nim zgorzknienie wskutek totalnej niespra-

тальну несправедливість і жаль за оце мовчазне відсторонення інших, самотність і безпорадність перед кордонами, політичними устроями. А, можливо, ці сльози і через те, що не зможе приїхати на побачення до сина, коли той знову з'явиться нізвідки на лікарняній лежанці. Чути її ридання нестерпно. Я намагаюсь пройти до неї повз пункт перевірки, але мене зупиняє жіночка у рукавичках і попереджає, що вийшовши, я не зможу так просто повернутись назад, а отже, пропущу свій автобус. Чорт забирай, ця система навіть жорстокіша, ніж я собі могла уявити. Буття «між» насправді невизначене, нестерпне, болюче, як плач цієї жінки. Воно пронизує до кісток, бо здається, що в ньому злилася скорбота всіх тих жінок, які дивляться на мене через товсті німі стіни століть. У ньому і сльози моєї прапрабабулі Ганни, коли їх доводилось лишати дітей і їхати з чоловіком за тридев'ять земель на заробітки. І хлипання Агати, яку відірвали від дітей і погнали на примусові роботи, і навіть бабуля Емілія вчувається у цьому риданні, бо так само, як і цю жінку з-під Чернівців, її неодноразово завертали із кордону і вона, розбита, приїжджала додому із порожніми руками. Цей плач навіть схожий на плач моєї мами, особливо тоді, коли вона обіймала нас із сестрою міцно-міцно і божилася за рік повернутися. Мені теж накочуються сльози на очі, але я, як солдатка, слідую за знаком водія, який показує знову займати свої місця у автобусі. Машина заводиться і повільно рушає, залишаючи поруч зі мною порожнє пасажирське місце. Виглядаю ще раз у вікно і бачу, як Ірина досі сидить біля паспортного контролю, обхопивши голову руками. Я заплющую очі і намагаюсь уявити, як підходжу до неї, витираю сльози і, згорнувши весь її біль, закопую його в землю, як маленький секретик, який ніколи і ніхто більше не відшукає. Це ж як-не-як буферна зона, буття «між», а отже все тут можливе.

вiedliwości i żal z powodu tego milczącego wyobcowania innych, samotności i bezradności wobec granic, ustrojów politycznych. A możliwe, że te łzy są przez to, że nie będzie mogła znowu przyjechać w odwiedzin do syna, który znów nie wiadomo skąd ukaże się jej na szpitalnym łóżku. Jej zawođenje brzmi nieznośnie. Staram się przejść do niej obok stanowiska kontroli, ale zatrzymuje mnie funkcjonariuszka w rękawiczkach i uprzedza, że jeśli wyjdę, to nie zdołam ot tak po prostu wrócić, a więc nie zdążę na swój autobus. Do diaska, ten system jest bardziej okrutny, niż mogłam sobie wyobrazić. Bycie „pomiędzy” rzeczywiście jest nieokreślone, nieznośne, bolesne jak płacz tej kobiety. Przenika do szpiku kości, bo wydaje się, że w nim złął się lament tych wszystkich kobiet, które patrzą na mnie przez grube nieme ściany stuleci. W nim są też łzy mojej praprababci Hanny, gdy trzeba było zostawić dzieci i jechać z mężem hen w siną dal za chlebem. I chłipanie Agaty, którą oderwali od dzieci i pognali na przymusowe roboty, i nawet wyczuwam babcię Emilię w tym szlochu, bo tak samo jak tę kobietę spod Czerniowców niejednokrotnie zawracali ją z granicy i rozbita wracała do domu z pustymi rękoma. Ten płacz przypomina płacz mojej mamy, szczególnie wtedy, gdy obejmowała nas z siostrą tak mocno i zaklinała się, że za rok wróci. Mnie też oczy zachodzą łzami, ale niczym żołnierz idę na znak kierowcy, który pokazuje, żeby znowu zajmować swoje miejsca w autobusie. Uruchomiony autobus powoli rusza, zostawiając obok mnie puste miejsce. Jeszcze raz wyglądam przez okno i widzę, jak Iryna nadal siedzi obok stanowiska kontroli paszportowej, obejmując głowę rękami. Przemykam oczy i staram się wyobrazić sobie, jak podchodzę do niej, wycieram łzy i przejmuję cały jej ból, i zakopuję w ziemi jak małą tajemnicę, której nikt nigdy więcej nie znajdzie. Przecież to, było nie było, strefa „pomiędzy”, a więc tu wszystko jest możliwe.

Mine de la Houve (Creutzwald) – jedna z największych kopalń węgla w regionie Lotaryngii, około 1925, fot. Daniel Delboy, ze zbiorów archiwum Image'Est
Шахта Де ля Ув (Кройцвальд) – одна з найбільших вугільних шахт в Лотарингії, бл. 1925, фот. Даніель Дельбуа, із архіву Image'Est

У ПОШУКАХ АГАТИ

Проект реалізується в рамках програми стипендій
Міністерства культури та національної спадщини Гауде Полонія

Авторка:
ВІКТОРІЯ МИРОНЮК

Переклад з української мови:
ЯРОСЛАВ ПРИСТАШ

Редакторка українського тексту:
ІРЕНА СКАКУН

Редактор польської версії:
ГЖЕГОЖ СТАНІШЕВСЬКИЙ

Кураторська допомога:
НАТАЛІЯ КРАВЧИК

Графічний дизайн та композиція:
МАГДА ВОЛЬНИЦКА

ISBN: 978-83-65732-14-9

Видавець:
ГАЛЕРЕЯ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА В М. ОПОЛЕ, 2020

Галерея є самоврядувальним органом культури Міста Ополя

IMPRESSUM

W POSZUKIWANIU AGATY

Projekt realizowany w ramach Programu Stypendialnego
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Gaude Polonia

Autorka:
WIKTORIA MYRONIUK

Przekład z języka ukraińskiego:
JAROSŁAW PRYSTASZ

Redakcja wersji ukraińskiej:
IRENA SKAKUN

Redakcja wersji polskiej:
GRZEGORZ STANISZEWSKI

Opieka kuratorska:
NATALIA KRAWCZYK

Projekt graficzny i skład:
MAGDA WOLNICKA

ISBN: 978-83-65732-14-9

Wydawca:
GALERIA SZTUKI WSPÓŁCZESNEJ W OPOLU, 2020

Galeria jest samorządową instytucją kultury Miasta Opola

IMPRESSUM

